

MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ VE İRENE MELİKOFF'UN ÇALIŞMALARINDA DİN VE DEVLETİN SEKÜLERLEŞTİRME İŞLEVİ

THE SECULARISING FUNCTIONS OF RELIGION AND THE STATE IN THE
WORKS OF MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ AND İRENE MELİKOFF

MURAT COŞKUNER*

Sorumlu Yazar

Öz

Türklerin din ve kültür tarihleri üzerine dikkate değer çözümlemeler yapmış, Türk din, kültür ve edebiyat tarihçileri Mehmed Fuad Köprülü ile İrene Mélikoff'un yaptığı çalışmalar Türklerde dinselikle ile kültürün birbirlerinden ayrılma ya da birleşme durumlarını analiz etmişlerdir. Ancak din, kültür ve edebiyat alanlarında literatüre etki etmiş Köprülü'nün ve Mélikoff'un izahları 2000 sonrası dönemde yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Buna mukabil eleştiriler bu yazarların metodik yaklaşımlarına hiç değinmemiştir. Oysa, gerek Fuad Köprülü'nün gerekse de İrene Mélikoff'un eserlerini oluştururken takip ettikleri metotlar onlara din ve kültür alanlarını saptama, ayırt etme ve tanımlama olanağı sunmuştur. Bununla birlikte, Türk toplumunun dinsel alan ile seküler nitelikli kültür alanının nasıl inşa edildiğini, bu iki alan arasında kalan, daha doğru bir deyişle, iki alandan da beslenen unsurların isimlendirilmesinde nasıl bir yol izlendiğini bu kullanılan metotlar vasıtasıyla açıklığa kavuşturmak mümkün olmuştur. Bu Türkologların, eserlerine odaklanacak olan çalışma, Köprülü'nün bu girişimini kullandığı metotla mümkün kıldığını ileri sürecektir. Türk toplumunun din dışı kültürel alanının, Orta Asya Türk dininin kalıntılarından ya da dönüşümünden ortaya çıkartıldığı gösterilecektir. Buna mukabil bu toplumlara dışarıdan etki eden İslam'ın Köprülü tarafından Türk toplumlarının din alanını teşkil etmeye başladığı iddiası tahlil edilecektir. Orta Asya Türk inançlarını, tıpkı Köprülü gibi, Türk toplumlarının kökenindeki dinsel sistem olarak gören Mélikoff da bu görüşü paylaşacaktır. Ancak bu dini sisteme etki ederek onu zamanla dönüştüren bir İslam tesiri bulunduğu ilişkin bakışın yerine onun çalışmaları daha ziyade devlete ama özellikle kurumsallaşmış yapıların etkisine odaklanacaktır. Bir diğer deyişle, kökende bulunan Türk inançlarının dönüşümü devletin veya kurumsallaşmış yapıların bunlar üzerine etkileriyle açıklanacaktır. Fransız Türkoloğa göre kimi zaman göçerlik, seyyahlar, tacirler, tarikatlar kimi zaman da medreseler ve devletler dinselikle biçimlendiren etkileri taşıyacaklardır. Alevi-Bektaşî ve Sünnî topluluklar arasında yaptığı teolojik ayrımlar da böylesi kurumsallaşmaların getirdiği sonuçlar olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Fuad Köprülü, İrene Mélikoff, Devlet, Din, Sekülerleşme.

Abstract

This study focuses on the works of scholars, particularly Mehmed Fuad Köprülü and İrene Mélikoff, who have made notable analyses of Turkish religion, culture, and literary history. Their studies have examined the ways in which religiosity and culture among the Turks have

Araştırma Makalesi / Künye: COŞKUNER, Murat. "Mehmed Fuad Köprülü ve İrene Melikoff'un Çalışmalarında Din ve Devletin Sekülerleştirme İşlevi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 115 (Eylül 2025), s. 547-558. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1641829>

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, E-mail: muratoskuner1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1144-6342

either separated or merged. However, Köprülü and Mélikoff's explanations, which have built solid paradigms in the fields of religion, culture, and literature, have recently faced intense criticism. In contrast, these criticisms have not addressed the methodological approaches of these authors. However, the methods followed by both Fuad Köprülü and Irène Mélikoff in their works have enabled them to define, distinguish, and describe the fields of religion and culture. Moreover, these methods have allowed for clarification of how the religious domain and the secular cultural domain within Turkish society have been constructed, and how elements that lie between these two domains, or more accurately, draw from both, have been named. The study, which will focus on the works of these Turkologists, will argue that Köprülü's endeavor has been made possible through the methodology he used. It will be demonstrated that the non-religious cultural sphere of Turkish society has emerged from the remnants or transformation of Central Asian Turkish religion. In contrast, the claim that Islam, which influenced these societies from outside, began to form the religious sphere of Turkish communities, as suggested by Köprülü, will be analyzed. Like Köprülü, Mélikoff will also share the view that Central Asian Turkish beliefs are seen as the religious system at the origin of Turkish societies. However, while she shares this view, her approach focuses more on the state's influence and particularly on the effects of institutionalized structures on the transformation of this religious system over time. In other words, the transformation of the Turkish religious beliefs originating from Central Asia will be explained through the influence of the state or institutionalized structures on them. According to the French Turkologist, sometimes nomadism, travelers, traders, and Sufi orders, and sometimes schools and states, will carry the influences that shape religiosity. The theological distinctions made between Alevi-Bektashi and Sunni communities will also be considered as the outcomes of such institutional developments.

Key Words: Mehmed Fuad Köprülü, Irène Mélikoff, State, Religion, Secularization.

Giriş

Mit, bir dizi antropolog tarafından dinin temeli olarak nitelendirilir (Mauss, 2005, 180-191; Cassirer, 1944, 97-100). İnsanın sahip olduğu bu sembol sistemi tüm toplumsal alanları kendi içinden çıkardığından dolayı Emile Durkheim (1995) tarafından dışil niteliklerle tanımlanmış ve koza olarak görülmüşken, Marcel Mauss tarafından ise *bütüncül toplumsal olgu* olarak ifade edilmiştir. Rasyonelleşme, toplumsal iş bölümü ve sekülerleşmenin etkilerini değerlendiren Max Weber, Emile Durkheim ve Mary Douglas gibi yazarlar dinin bu niteliğini terk etmeden zamanla tüm toplumsal alanları kendi içerisinden çıkartarak kendi hususi alanına çekildiğine ilişkin bakışı paylaşırlar (Weber, 1978; Durkheim, 1995; Douglas, 2002). Genel olarak kültür özel olarak ise edebiyat alanını da dinden koparak özerkleşmiş alanlar olarak ifade ederler.

Türk din, kültür ve edebiyat tarihçileri Mehmed Fuad Köprülü ile Irène Mélikoff da bir sekülerleşme perspektifine dayanmak suretiyle Türk halkının din ve kültür tarihleri üzerinde dikkate değer çözümlemeler üretmiş ve Türklerde dinselikle ile kültürün birbirlerinden ayrılma ya da birleşme durumlarını değerlendirmişlerdir. Çalışma konuları genellikle Türk halklarının, kimi zaman ise Alevi-Bektaşî toplulukların kültür ve dini ürünleri üzerinden ilerleyen Köprülü ve Mélikoff'un ortaya koyduğu tezlere ilişkin eleştirel literatür gelişmemiştir. Melikoff'un çalışmalarının bir tarafıyla oldukça doktriner niteliğe sahip olduğu eleştirisi bu bağlamda literatürdeki ender tenkitlerden biridir (Şeker, 2008, 71). Bu tarihçilerin katkıda bulunduğu Türk kültür ve din tarihi yazıcılığının sonuçlarının ortaya çıkardığı hataların Sünni halk inançları üzerinden değerlendirilmesi ise Yasin Aktay (2011) haricinde yapılmamıştır. Buna mukabil Alevi-Bektaşî toplulukların ve halk inançlarının sınıflandırılmasında bu tarihçilere yönelik ortaya konan eleştirel literatür oldukça önemli sonuçlara ulaşmıştır (Ocak, 1996, 169-190). Markus Dressler bu bağlamda sayılabilecek yazarlar arasında yer alır. Aleviliğin

Türk ulus-devletine entegre edilme sürecinde Köprülü'nün rolüne ilişkin analizler geliştiren yazar, Batılı Şarkiyatçıların onun üzerindeki etkisine değinmekte, din çalışmalarını bir takım normatif değerler üzerine inşa ettiğini savunmakta ve Aleviliği de bu normatif dinin karşıtı olarak sunduğunu ifade etmektedir (Dressler, 2013). Benzer şekilde Batılı Şarkiyatçıların Köprülü üzerindeki etkisini sorunsallaştıran bir diğer yazar olan Ayfer Karakaya-Stump da (2015) Köprülü'nün ikili zıtlıklar çerçevesinde yaptığı din analizlerinin sonuçlarına değinmekte ve ünlü Türkologun çözümlemelerinin yeterli ampirik kanıtlarla desteklenmediğini ifade etmektedir. Din, kültür ve edebiyat alanlarında literatüre etki etmiş Köprülü'nün izahlarını önemli derecede sarsmış olan bu yazarlar literatüre şüphesiz önemli açılımlar getirmişlerdir. Ancak her iki yazar da hem Mélikoff'un çalışmalarını yeterince irdelememiş hem de Köprülü'nün ulaştığı sonuçlarla ilgilenirken, onu bu sonuçlara götüren metodik yaklaşımı ve sekülerleşme analizini göz önünde bulundurmamışlardır. Oysa gerek Köprülü'nün gerekse de Mélikoff'un eserlerini oluştururken takip ettikleri metotlar ve sekülerleşme analizleri onlara din ve kültür alanlarını saptama, ayırt etme ve tanımlama olanağı sunmuş, bu vesileyle Türk toplumunda hem Sünni hem de Alevilerin konumlandırmasını sağlamıştır (Coşkun, 2021). Dolayısıyla bu yazarlar üzerine gerçekleştirilecek böyle bir çalışma, bu tarihçilerin yalnızca Alevi toplulukları için değil Sünni halk inançları için de ne tür sonuçlar doğurdıklarını, sekülerleşme analizlerinin halkın inanışlarını çözümlerken onlara ne tür imkanlar sağladığını değerlendirme olanağı yaratacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, Köprülü ve Mélikoff'un eserlerinde izledikleri metotlarla Türk toplumunun dinsel alan ile seküler nitelikli kültür alanını nasıl inşa ettiklerini göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın planı kapsamında ilk bölümde kültür, din ve edebiyat tarihçisi Fuad Köprülü'nün çalışmalarına odaklanılacaktır. Eserlerini oluştururken kullandığı metodu ortaya koyarak, bu yöntemin Türk toplumunun din ve kültür alanlarını birbirinden ayırma girişimlerine sağladığı kolaylık öne çıkarılacaktır. Fransız Türkolog Irène Mélikoff'un eserlerinin çözümleneceği izleyen bölümde ise onun hem Köprülü'den esinlenen hem de ondan ayrılan yaklaşımının izi sürülecektir. Çalışmalarında din ve kültür alanlarının farklılaşmasında kurumsallaşmaya ne derece önem verildiği öne çıkarılacaktır.

1. Mehmed Fuad Köprülü

Osmanlı-Türk siyasal geleneğinde halkın siyasal sisteme dahil edilme çalışmaları 19. yüzyıla uzanmasına rağmen halkın kültürüne odaklanarak onu siyasal yapının merkezine taşıma girişimleri 20. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. İttihat ve Terakki yönetimi bunda başat rol oynayacak, halk kültürünün bilimsel yöntemlerle araştırılmasında bir kara kutu olarak nitelendirdikleri Anadolu'ya yöneleceklerdir (Baha Said Bey, 2000, 11-12). Bu bilimsel keşfin en önemli figürü kuşkusuz ünlü kültür tarihçisi, Türkolog Mehmed Fuad Köprülü'dür. Anadolu halkından milli bir topluluk yaratma hedefinin öncülerinden biri olan Köprülü için milli uyanış halkın kültürel donanımına dayanan milli edebiyatın inşasıyla mümkün olacaktır. Bu bakımdan milli edebiyat Köprülü (1934, 15) için yalnızca bir bilimsel ilgi değildir, aynı zamanda milli hissi ve milli düşünceyi ortaya koyacağından dolayı da ilgiye değerdir.

Halkın bilgelik dolu hikayelerinin, sözlü anlatılarının, efsanelerinin vb. ürünlerinin kaynaklık edeceği milli edebiyat için ilk iş folklorik çalışmalar yürütüp, derleme faaliyetlerine girişmektir. Ancak Köprülü bu derleme işlemlerinin ardından

folklorcunun eline oldukça geniş bir kültürel mirasın geçeceğini iyi bilmektedir. Bu bakımdan onun bakış açısına göre halkın yaratıcı kaynağından derlenen öğeler kendi başlarına milli edebiyatın oluşturulması için yeterli olmayacaktır. Modern bilimsel yöntemler bu noktada devreye girerek milli bilincin oluşturulma hedefinin gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır. Modern bilimsel yöntemler kültürel malzemenin keşfinde, içine milli bilinç yerleştirmede ve halka yeniden sunulmada işlev üstlenecektir (Asılsoy, 2008, 183).

İstanbul Üniversitesi dahilinde folklor etütleri yürütmek için Türkiyat (Türkoloji) Enstitüsü bu hedefe ulaşmak hedefiyle teşekkül eder (Başgöz, 2011, 1540). Köprülü'nün yönetimi altındaki enstitü büyük bir başarı kazanarak uluslararası bir merkez olur. Pek çok kıymetli araştırmacı bu enstitüde yetişir (İnalcık, 2015, 325). Köprülü'nün bu kurumun teşekkülüne ilişkin ifadeleri göz önüne alındığında enstitünün; bilim ve milli bilinci harmanlama ya da daha doğru bir ifadeyle bilimsel araçları milli bilincin hizmetine verme bağlamında oldukça önemli olacağı görülmektedir. Türkiyat Enstitüsü ona göre hem ilmi hem de milli ihtiyaçlara cevap verecektir (Köprülü, 1928, X). Anadolu'ya yönelik İttihatçı etnografinin bilimsel ve milliyetçi ilgisi bu bağlamda Köprülü için de geçerlidir.

Halil İnalcık, Köprülü tarafından yürütülen çalışmaların asıl önemini folklor çalışmaları yürütüp halkın kültürel ürünlerini ilmi yöntemlerle ortaya koyarken geliştirdiği bilim dilini standartlaştırmış olmasında görür. İnalcık'a göre yazım hayatına bir şair olarak giren Köprülü bilim dünyasında giderek kendine has bir yazı dili kuracak ve bu dil filolojik olarak sarsılmaz bir bilim dili haline gelecektir. Öyle ki Köprülü'nün bu dili, yarım yüzyıl alanın yazı dili olacaktır (İnalcık, 2015, 325). Abdülkâî Gölpinarlı, Mustafa Akdağ, Abdullah Tansel, Ömer Lütfi Barkan, Faruk Sümer, Halil İnalcık gibi tarihçiler Köprülü'nün kurup standartlaştırdığı bu bilim dilini kullanan tarihçilerden bazılarıdır (Berktaş, 1983, 90).

Milli hissin ve milli edebiyatın yaratılmasında faydalanan halk kültürü ürünlerinin yalnızca edebi değil aynı zamanda dinsel bir yönünün olduğunu bilen Köprülü'nün bu alandaki bilimsel faaliyetleri milli bir toplumun inşasında kültür kadar dini de bilimsel yöntemlerle inceleme ve sınıflandırmayı içerecektir. Anadolu halkının kültürünü ve inançlarını açıklamaya girişen Köprülü bu amaca ithafen kendine özgü bir yöntem geliştirir (Dressler, 2013, 251). Fransız Sosyolog Emile Durkheim, Köprülü'nün oluşturduğu yöntemin en önemli ilham kaynağı olacaktır.

Durkheim, Köprülü üzerinde yoğun bir tesire sahiptir (Berktaş, 1983, 43). Ünlü Türkologun kütüphanesini inceleyen Dressler onun üzerindeki Durkheim etkisini açıklığa kavuşturur. Kütüphanedeki eserlerin fiziksel durumuna ilişkin bilgi veren Dressler'e göre (2013, 163-164) Durkheim'in *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (Dini Hayatın İlkel Biçimleri) adlı eseri Türkolog tarafından fazlaca üstünde çalışılan bir eser olduğundan dolayı oldukça yıpranmış ve dolayısıyla Köprülü üzerinde büyük bir tesir oluşturmuştur.

Les formes élémentaires de la vie religieuse, dinin toplum için taşıdığı işlevsel değeri ele almakta, kutsallık düşüncesinin toplum için kurucu ve kökensel temeline vurgu yapmakta ve dinin birtakım etkiler sonucunda nasıl hem şekil değiştirdiğini hem de toplumsal iş bölümü neticesinde diğer toplumsal alanları kendi içinden çıkardığını etkileyici bir şekilde kuramsallaştırmaktadır (Durkheim, 1995). Fransız Sosyologun teorik izahlarından faydalanan kendi araştırma yöntemini oluşturan Köprülü, çalışmalarında (1934, 21) genetik usul adını verdiği bir metot kullanmak suretiyle Türk kültür tarihi araştırmalarına yönelir. Kendi tabiriyle;

“tarihi ve filolojik tenkidin bütün icaplarına riayet etmeden, sosyolojinin bugünkü esaslarından mülhem olmadan, Génétique usulü –yani her hâdisenin ilk menşelerinden itibaren tekâmülünü aramak usulünü- tatbik eylemeden, bugünkü manasıyla bir edebiyat tarihinin yazılamayacağı”nı düşünür (Köprülü, 1934, 21).

Toplumsal olguların anlaşılması amacıyla öncelikle iki temel çözümlemeyi gerekli gören bu yaklaşıma göre ilk etapta bir köken tespiti yapılmalıdır. Türk kültürünün temel unsurlarının kökenlerini tayin etmek gibi oldukça zorlayıcı bir soruşturma içine giren ünlü Türkolog, “tüm toplumsal olguların, onlar için bir koza görevi gören dinin içinden çıktığına” ilişkin Durkheim’in temel teorik izahıyla köken tayin etme zorluğunu büyük ölçüde ortadan kaldırır. İlerleyen sayfalarda daha ayrıntılı gösterileceği üzere, Köprülü için kökende bulunan bu olgu, Orta Asya Türk topluluklarının dinsel inanışları olacaktır.

Köprülü tarafından toplumsal olguların izahı için kullanılan genetik metodun ikinci temel safhası ise sosyal olguların gelişim seyrinin izlenmesidir. İkinci safha, kökende dini olan toplumsal olgunun zamanla aldığı şekil ve mahiyetleri ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu bakımdan Köprülü’nün kültür tarihi araştırmaları çoğunlukla Türk dinselliğinin tarihsel seyrini ve aldığı şekiller üzerinedir. Köprülü bunu şu şekilde açıklar:

“umumiyetle güzel san’atlar –ve pek tabii olarak onun kısımlarından oluşan şiir menşe’leri itibariyle, din ile çok alâkadardır: Oyunlar ve güzel sanatların başlıca şekilleri dinden doğmuş ve uzun müddet dini bir mahiyetle muhafaza etmiştir. Durkheim’in uzun uzadıya izah ettiği gibi, insanlığın zihni faaliyeti yavaş yavaş dini şekillerden dini olmayan şekillere geçerek, dini ayinler dini olmayan oyunlar mahiyetini alır ve itikatları doğuran faaliyet eserleri san’atı vücûde getirir” (Köprülü, 1966a, 50).

Kökene dini yerleştirip onun tarihi seyrini vasıtasıyla zamanla girdiği yeni mahiyetleri analiz eden Köprülü için kökende bulunan Orta Asya Türk inanışları zamanla dönüşecektir. Ancak burada kendine özgü bir bakış geliştirerek dönüşümün temelini dış tesirlere bağlayarak, Durkheim’in teorik izahlarından farklılaşacaktır. Bir diğer deyişle, Durkheim, toplumsal iş bölümünün etkisiyle bir sekülerleşme teorisi inşa etmekten ziyade Köprülü’nün özgün bir bakış açısıyla bu dönüşümü dışarıdan etki eden tesirlere bağlar. Ünlü Türkolog için, kökendeki dinsel olguya etki ederek dönüşüm geçirmesini sağlayan en mühim dış tesir İslam’dır. Öyle ki, eski Türk halk dini, İslam tesiri altında Türk topluluklarının dinsel alanındaki konumunu kaybetmeye başlamış, mahiyetinde dönüşüm gerçekleşmiş ve kültür ya da güzel sanatlar alanını (bedii alanı) oluşturmaya başlamıştır. Bir diğer deyişle Türk topluluklarının dinsel ritüelleri, ayinleri ve bu törenlerde icra edilen dinsel müzik ve danslar din dışı alana kaymış, kültür-sanat alanını oluşturmaya başlamıştır (Köprülü, 1966b, 100-101). Köprülü bir başka çalışmada ise bir dış tesir olarak İslam’ın Türk topluluklarına tesiriyle kökendeki Türk dininin, milli adetlere dönüştüğünü iddia eder (Köprülü, 2005a, 39). İşte bu nokta Türklerin seküler geleneklerinin var olduğuna ilişkin Köprülü tarafından ileri sürülen iddialarının temelini oluşturur (Coşkun, 2020: 55-60). İslam’ın Türk topluluklarına yönelik tesiri, eski Türk dinini dinsel alandan çıkartmakta onun öğelerini edebiyat, sanat, gelenek, kültür ve hatta siyaset gibi sekülerleşmiş alanlara itmektedir (Köprülü, 2005a, 39).

Takip ettiği metodun getirdiği sekülerleşme kuramı, Köprülü’nün din ve kültür alanlarının nasıl oluştuğuna ilişkin izahlar geliştirmesini sağlamıştır. Ancak seküler alana itilmiş ve din dışı kültürel alana özgü olarak kodlanmış unsurların bazı

topluluklar için hala dinsel bir nitelik taşıyor oluşu, onu din-toplum analizlerinde yeni bir takım sıfat ve kavramlar kullanmaya sevk etmiştir. Böylece din ve din dışı olarak gördüğü alanları birbirine karıştırmaya çalışan toplumsal grupları “olgunlaşmamışlık”, “çocukluk” ve “sistemsizlik” gibi sıfatlarla tanımlayacaktır. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı çalışmasında Bektaşiliği değerlendirirken bu sıfatları kullanan Köprülü’ye göre Bektaşilik, “anlaşılması güç”, “çocukça” ve “bir sistem haline girmekten çok uzak”tır (Köprülü, 1966a, 302-303). Seküler, İslami, felsefi hatta başka dini unsurları iç içe geçmiş bir şekilde bir araya getirerek bunları dini inanç olarak yaşadığını iddia ettiği Bektaşî ve Kızılbaş topluluklar aynı zamanda “senkretik” ve “heterodoks” kavramlarıyla ifade edilir (Köprülü, 1980, 249; Köprülü, 2001, 72; Karakaya-Stump, 2015, 186). Bektaşî ve Kızılbaş topluluklar, Köprülü’ye göre kavmi öge ile İslami öğeleri birbirinden ayırıp yerli yerine oturtmak yerine “çocukça” bir şekilde iç içe geçirmektedirler. Bunu Gök Tanrı telakkisi ile İslami Ali telakkisinin birbirine karışması üzerinden örneklemeye çalışan Köprülü’ye göre, eski Türk inancında yer alan Gök Tanrı telakkisi İslami devirde Bektaşî ve Kızılbaş topluluklarda yerini Ali telakkisine bırakmış ancak İslami bir kişilik olan Hz. Ali tanrısal özelliklerinden sıyrılmamıştır (Köprülü, 1979, 462). Bu bağlamda Müslüman akidelerden uzaklaşmayla tanımladığı bu topluluklara karşı Sünnilik ortodoksiyi ve Müslüman akidelere uygunluğu ifade eder (Köprülü, 1966c, 184). Sünniliği ortodoksi ve Müslüman akidelere uygunluk bağlamında değerlendirmesi yine aynı teorik izahlardan beslenir. Buna göre milli ananevi geleneklerin terkedilmesi bunda başlıca amildir (Köprülü, 1966b, s. 97). İslami tesir ne kadar güçlü etki etmişse o denli Müslüman akaidler benimsenmiş ancak milli ananeler ihmal hatta tamamen imha edilmiştir (Köprülü, 1934, 3-4).

Kendi iç tartışma ve ilmi birikimiyle ilerleyen saf bir dinselliğin olabileceğine ilişkin püriten bir teolog gibi hareket eden Köprülü, uyguladığı metodun ona sağladığı açıklayıcı çerçeve vasıtasıyla tüm İslami yorumların bir karışım olduğuna, yani bir takım dış etkilere maruz kalarak geliştiğine, dair tezleri görememiş, bunu sadece halk dinine has bir nitelik olarak düşünmüştür (Karamustafa, 2010, 47-48). Bu bağlamda, erken Cumhuriyet döneminin milliyetçi entelektüelleri dine önem veren kişiler olsalar da halk dinini kuraldışı saymışlardır (Mardin, 1992a, 147). Görüldüğü üzere, Köprülü de bundan azade değildir. Buna mukabil, Dressler’in (2013, 183-184) Köprülü’ye yönelik “dinin modernleşmeye olası katkılarına şüpheyi yaklaşan ve dinin rolünü daha ziyade özel alanla sınırlı görmeyi tercih eden [...] laik bir sekülerist” şeklindeki yorumu pek geçerli görünmemektedir. Aksine Köprülü, din-toplum-siyaset ilişkilerinde, “Anadolu’nun dama tahtasına benzer yerel, dinsel ve etnik gruplarını, Türkiye’nin karanlık çağlarından kalma kalıntılar olarak” gören düşünürlerinden biri olmuştur (Mardin, 1992b, 64).

2. Irène Mélikoff

Köprülü’nün öğrenciliğini yapmış ve benzer ilgi alanları üzerine önemli çalışmalar yürütmüş bir diğer Türkolog Irène Mélikoff 1917 yılında St. Petersburg’da doğmuştur. Azerbaycan asıllı ailesiyle birlikte Sovyet Devrimi başlamadan önce Rusya’dan kaçarak Fransa’ya yerleşir. Buradaki üniversite eğitimi esnasında Türk kökenli biriyle tanışıp evlendikten sonra 1940 yılında Türkiye’ye gelir. Yaklaşık sekiz sene burada yaşayan Mélikoff bu esnada Türkoloji sahasında çok şey öğrenir (Ocak, 2019). Orta Asya Türk inançları ve onun Anadolu topluluklarındaki kalıntılarına-uzantılarına yönelik analizler geliştiren Mélikoff çalışmalarını önemli ölçüde Türklerin dini ve edebi kaynakları üzerinden yürütmektedir (Rigoni, 2003, 168). Özellikle velayetnâmeler,

buyruklar, nefesler, mitler ve anlatılar bu amaç doğrultusunda kullanılan temel kültürel ürünler olacaktır.

Literatürde, hocası Fuad Köprülü'nün Mélikoff üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğuna ilişkin genel bir kanı bulunur (Ocak, 1996, 169-172). Genel anlamda geçerli olmakla birlikte Mélikoff'un çalışmalarında özgün taraflar da kendini gösterir. Üstelik bu özgünlük onun analizlerini kayda değer şekilde farklılaştırır. Köprülü kendi metoduyla uyumlu bir şekilde Türk kültür tarihi incelemelerinde menşeye Orta Asya Türk dinini yerleştirip ona bir dış etki olarak İslam tesirinin sonuçları üzerine analizler geliştirirken Mélikoff, Orta Asya Türk inançlarını Türk halklarının kültür tarihinin kökenine yerleştirmekle beraber onun çalışmalarında bir dış tesir olarak İslam'dan söz edilmemektedir. Buna mukabil Fransız Türkologun çalışmaları devlete ama özellikle kurumsallaşmanın etkisine odaklanmaktadır. Bir diğer deyişle, kökende bulunan Türk inançlarının dönüşümü devletin veya kurumsallaşmış yapıların bunlar üzerine etkileriyle açıklanır. Göçmenler (göçebeler), seyyahlar, tacirler, tarikatlar, medreseler ve devletler dinselliği biçimlendirmekte etkiye sahiptirler (Mélikoff, 2007, 114). Bu bağlamda çalışmalarında Durkheim'den söz etmemekle birlikte onun sekülerleşme ve uzmanlaşma açıklamalarına yakın bir hat takip eder. Örneğin, Mélikoff'a göre, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden ve daha ne herhangi bir devletle ne de kurumsallaşmış bir tekkeyle ilişkisi bulunmayan hatta, Aşıkpaşazade'den alıntılandığı gibi, 1240'ta Rum Selçuklu Sultanlığı'na karşı girişilen Babai İsyanı ile bağlantısı olan Hacı Bektaş ve dervişleri (Mélikoff, 1982, 148) nominal olarak Müslüman olmalarına rağmen Orta Asya şamanik inançlarını sürdürürler. Görüldüğü üzere, burada Hacı Bektaş Veli ve çevresindeki dervişlerinin itikadi niteliği kurumsallıktan uzaklık ve bununla birlikte nominal Müslümanlıkla açıklanmaktadır. Dahası Mélikoff onların, Orta Asya'nın kadim şamanik uygulama ve geleneklerinden vazgeçmediğini, şaman dansları gibi ateşin etrafındaki coşkulu danslar gerçekleştirdiklerini belirtir (Mélikoff, 1998a, 2). Yazar, Gayb Erenlerini de benzer şekilde şamanın manevi yardımcılara benzetir. Hacı Bektaş ve dervişlerinin ateş etrafında dans ettikleri, şamanların görünmeyen göksel varlıkları yardıma çağırmak için ardıc ağaçlarını ayinlerinde kullandıkları gibi, Hırkadağı'nın zirvesinde yetişen ardıc ağaçlarının yanan dallarından göklere çıkan dumanın da göksel Gayb Erenlerini yardıma çağırmak için kullanıldığını ifade eder (Mélikoff, 1998a, 3). Bu bakımdan Mélikoff'a göre Hacı Bektaş ve dervişleri 13. yüzyılda şamanist geleneklerin koruyucuları konumunda bulunmuşlardır.

Hacı Bektaş'ın manevi mirasının tarikat haline gelmeye başlayıp Osmanlı sultanları ile sıkı bir bağ içine girmesiyle (Mélikoff, 1994, 24) yani Osmanlı İmparatorluğu tarafından kurumsallaştırılmaya başlamasıyla dönüştüğünü düşünen Mélikoff'a göre bu şamanik inançlar da giderek daha çok İslamileşmiştir. Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan tekkesinde görevliken, Sultan II. Beyazıt tarafından Hacıbektaş tekkesine postnişin olarak atanan Balım Sultan bu tarihten itibaren Bektaşilik Tarikatının ortaya çıkmasını sağlayacak ve Bektaşiler arasındaki şamanik unsurlar giderek İslamileşmeye başlayacaktır (Mélikoff, 2011, 11). Mélikoff'un (1998a) Alevi-Bektaşî toplulukları "İslamleştirilmiş Şamanizm" formülasyonu ile tanımlaması bu bağlamda anlamlıdır (Markussen, 2010, 80-81).

Devletin ve kurumsallaşmış yapıların dinsellik üzerindeki etkisini açıklamaya giriştiği bir başka çalışmada ise Alevi topluluklarının inanışları üzerindeki Safevi etkisini bir örnek olarak kullanır. Fransız Türkolog, Safeviler'in 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmek amacıyla Alevilerin dinsel inancında bir değişim gerçekleştirmeyi başardığını, bu toplulukların dinlerini değiştirmelerini sağladığını belirtir (Mélikoff, 1975, 49-67). Devletin dinsellik üzerindeki etkisini açıkça

vurgulayan yazar Alevilik-Bektaşılık ve Sünnilik arasındaki farklılığı ifade etmek için girdiği çözümlemelerde de dinsellik ile devlet ve kurumsallaşma arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışır. Bunu yapmak amacıyla ilk olarak Alevilik ve Bektaşılık arasındaki farklılıklara odaklanan Mélikoff'a göre mitler hem Alevilik hem de Bektaşiliğin teolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Bektaşî Tarikatı içinde bu mitik öz değişmez bir kurumsallaşma ve kurallaşma çerçevesinde kristalize olmuş ve netlik kazanmıştır. Buna karşın, köy toplulukları olan Alevi ve Kızılbaş topluluklarda ise asıl mite söylence (légendaires) öğeleri karışagelmıştır (Mélikoff, 1999, 166). Kurumsallaşmış Bektaşılık diye tanımladığı kentli Bektaşilere, mitsel inancı atfederken, mitin söylemselleştirilmesinden, efsane haline getirilmesinden ve böylece farklı yerlerde farklı şekillerde görünümünden ise dinde kurumsallaşmayı gerçekleştirmemiş köylü Kızılbaşları sorumlu tutmaktadır (Mélikoff, 1998b, 1-9). Yazarın Hadji Bektach: Un Mythe et Ses Avatars adlı eserini Türkçeye çeviren Turan Alptekin'in yaptığı açıklamalar Mélikoff'un bu yöndeki temel bakış açısını daha da netleştirmektedir. Alptekin, çalışmasına Un Mythe et Ses Avatars altbaşlığını uygun gören Mélikoff ile bizzat görüştüğünü, yazarın bu başlığı neden seçtiğini belirttiğini ifade eder. Yazar mythe'in, "varlığın ve var-oluşun 'anlatı' yoluyla açıklanışı" olduğunu, avatar'ın ise, "varlığın 'reel' alandaki bedenleşmelerini içerdiğini dolayısıyla 'metamorföz', 'transformasyon', hatta 'deformasyon' gibi kavramlara açık olduğunu belirtir (Alptekin, 1999, 11-12). İşte Mélikoff halis bir inanış biçimi olan miti kurumsallaşmış Bektaşiler Tarikatında yaşatılan bir teoloji olarak görürken çeşitli dönüşümler geçirerek mit olmaktan çıkıp kültürel bir ürün olan efsane haline gelen anlatıları kurumsallaşmadan uzak köylü Alevi-Kızılbaş topluluklara özgü olarak nitelendirir. (Mélikoff, 1999, 166-228). Burada onun metodunda, kurumsallaşma ile dinsellik arasında bir doğru ilişki olduğu görülmektedir. Üstelik Mélikoff'un analizleri, bu kurumsallaşmanın sadece din alanında olmak zorunda olmadığını da gösterir.

Din ile kültürü birbirinden ayıran kurumsallaşma derecesi siyasal alanda da kendini gösterebilmektedir. Bu bağlamda devlet, dinselliğe doğrudan ve güçlü bir şekilde müdahil olabilmektedir. Alevilik-Kızılbaşlık ve Sünnilik arasında karşılaştırmalı analizler yaparken devlet ve kurumsallaşmış yapıların dinsellik üzerindeki etkilerini açık bir şekilde yansıtan Mélikoff bu ikisini karşılaştırırken hocası Fuad Köprülü'nün de kullandığı heterodoksi-ortodoksi kavramlarını devreye sokar. Türk tarikatlarının en mühimi olarak ifade ettiği Bektaşî Tarikatını, resmi otorite ile yani devletle bütünleşmeme yönündeki tutumundan dolayı heterodoks olarak nitelendirir (Mélikoff, 1999, 74-75). Burada Mélikoff'un düşüncesinde kurumsallaşmanın derecelerine ilişkin bir yönelim de açığa çıkmaktadır. Bektaşî Tarikatı, Fransız Türkologun bakış açısına göre kurumsallaşmış bir nitelik taşıyor olmakla birlikte resmi otorite olan ve en üst kurumsallaşmayı ifade eden devletle bütünleşmemekten dolayı heterodoks olarak görülebilmektedir. Buna karşın, Mélikoff'a göre resmi otoritenin kurumsal yapılanmasının desteğini arkasına alan Sünnilik ise ortodoks olarak nitelendirilir (Mélikoff, 1999, 74-75). Alevi-Bektaşiliğin, devletin kurumsal dinselliğine karışmama noktasında gösterdiği tutumu yorumlayan Mélikoff bu direngenliği aynı zamanda topluma karışmaya da direnmek olarak yorumlar. "Cemaat dışılık" olarak heterodoksi bu noktada Mélikoff'un öne çıkan özgün bir yorumu olarak kendini gösterecektir. Cemaat dışında olma anlamıyla donatılan heterodoksinin karşısında konumlandırılan ortodoksi yazara göre Türk tarihinde cemaati tanımlayan temel bileşen olmakla birlikte itikadi olarak da Sünnilikle ilişkilendirilir. Çünkü cemaat dışılık olarak heterodoksi kavramını aynı zamanda "Sünnilik dışı (hétérodoxe)" olarak da kullanan Mélikoff'un (1999, 18) düşüncesinde denklemin bir tarafında ortodoksi-resmi otorite-Sünnilik-

toplum bulunurken öte tarafında heterodoksi-veli otoritesi-Alevilik-Bektaşilik-toplum dışılık bulunur. Heterodoks bir Sünniliğin olabileceğine ilişkin ihtimale gözlerini kapatan bu yaklaşım (Aktay, 2011, 20-23) Alevi inancı terk edilmeden resmi otorite ve toplumla bütünleşmenin de gerçekleşmeyeceğini düşünür. Dolayısıyla Türk din tarihi çalışmalarıyla din-toplum ve siyasetin temel karakterlerini belirleyen Mélikoff'un çalışmaları 1993 yılında Türkçe olarak yayınlanıp Türk okuyucu kitlesiyle karşılaştığında Aleviliğin bu denklemdeki şekliyle konumlandırılmasında önemli bir rol oynayacaktır (Shankland - Çetin, 2010, 18).

Sonuç

Modern Türkiye'nin bir ulus-devlet olarak inşasında halkı siyasal sistemin merkezi unsuru haline getirme çabalarından biri onun kültürüne yönelmek olmuştur. Hakkında oldukça az şey bilinen Anadolu halkını modern bilimsel yöntemlerle araştırarak milli bilincin oluşturulması esas gayeyi teşkil etmiştir. Halka, dinine, kültürüne, edebiyatına ve yaşamına yönelik ilgiyi paylaşan Fuad Köprülü bu nevi çalışmaların öncülerinden biridir. Modern ve milli bir devlet kurmanın öncelikle din dışı seküler bir kültürel alanın inşasını gerektirdiğine inanan Köprülü bu hedef doğrultusunda halkın dini, kültürel ve edebi ürünlerini incelemeye başlar. Fransız Sosyolog Emile Durkheim'in nazari izahlarından yola çıkarak kendi metodunu geliştiren Köprülü genetik usul adını verdiği yöntemi kullanarak Türklerin din ve kültür tarihi çözümlemelerine yönelir. Hem kökendeki toplumsal dini sistemi hem de ona zamanla etki eden dış tesiri analiz çerçevesi içine yerleştiren yazara göre Türklerin eski Orta Asya dini, İslam tesiriyle din dışı alana kayacak ve seküler kültürel alanı meydana getirecektir. Din dışı kültürel alan, eski dinin kalıntılarından ya da dönüşümünden ortaya çıkacaktır. Buna mukabil dışarıdan etki eden İslam ise din alanını teşkil etmeye başlayacaktır. İşte dini alan ile kültürel alan arasında keskin bir ayrım yapmayı olanaklı kılan bu izah ile Köprülü oldukça püriten bir teolog gibi hareket ederek, kendi iç tartışma ve ilmi birikimiyle ilerleyen saf bir dinseliliğin olabileceğine inanarak eski dinin gerçekten dini niteliğini yitirdiğine ilişkin temel bir ön kabulü çalışmalarının temel dayanağı haline getirmiştir.

Fransız Türkolog Irène Mélikoff ise, Türk edebiyat tarihçisi olarak Türk halklarının dini edebi ürünleriyle ilgilenmiş, kısmen Köprülü'nün izahlarını devam ettirmekle birlikte çalışmalarında ondan ayrılan özgün bakış açılarıyla kendine has bir metot geliştirmiştir. Orta Asya Türk inançlarını, tıpkı Köprülü gibi, Türk toplumlarının kökenindeki dinsel sistem olarak gören yazara göre bu dini sisteme etki ederek onu zamanla dönüştüren bir İslam tesiri bulunmamaktadır. Onun çalışmaları daha ziyade devlete ama özellikle kurumsallaşmış yapıların etkisine odaklanır. Bir diğer deyişle, kökende bulunan Türk inançlarının dönüşümü devletin veya kurumsallaşmış yapıların bunlar üzerine etkileriyle açıklanır. Kimi zaman göçerlik, seyyahlar, tacirler, tarikatlar kimi zaman da medreseler ve devletler dinseliliği biçimlendiren etkileri taşımaktadırlar. Alevi-Bektaşî topluluklar arasında yaptığı teolojik ayrımlar tam da böylesi kurumsallaşmaların getirdiği sonuçlardır. Bu bağlamda mitler hem Alevilik hem de Bektaşîliğin teolojisinde önemli bir yer tutmaktadır ancak Bektaşî Tarikatı içinde bu mitik öz değişmez bir kurumsallaşma ve kurallaşma çerçevesinde kristalize olmuş ve netlik kazanmıştır. Ancak köy toplulukları olan Alevi ve Kızılbaş topluluklarda asıl mite söylene (légendaires) öğeleri karışagelmıştır. Bu nedenle, kurumsallaşmış Bektaşîlik diye tanımladığı kentli Bektaşîlere otantik bir dinsellik atfederken, mitin söylemselleştirilmesinden, efsane haline getirilmesinden ve böylece farklı yerlerde farklı şekillerde görünümünden kültür ile dinseliliğin karışımı olarak söz etmiş, bunu da köylü ve kurumsallaşmamış Alevi topluluklara

has bir durum olarak nitelendirmiştir. Heterodoksi ve ortodoksi tanımlamalarında da benzer metodu uygulayan Mélikoff için devletin kurumsal gücünün arkasındaki Sünnilik saf bir dinsellik olarak tanımlanmış buna mukabil heterodoksi ise bir dinler ve kültürler karışımı olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamıyla kurumsallaşma derecesi onun çalışmalarında toplumsal olgunun din ve kültür terazisinde nereye konumlandırılacağına ilişkin bir yöntem sağlamıştır.

Kaynaklar

- Aktay, Yasin. *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Alptekin, Turan. “Çevirenin Sunuşu”. *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*. 11-12. İstanbul: Cumhuriyet Kitap, 1999.
- Asılsoy, Abdülkerim. *Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Baha Said Bey. *Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*. haz. İsmail Görkem. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Başgöz, İlhan. “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik”. çev. Serdar Uğurlu. *Turkish Studies* 6/3 (2011), 1535-1547.
- Berktaş, Halil. *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- Cassirer, Ernst. *An Essay on Man*. New Heaven: Yale University Press, 1944.
- Coşkun, Murat. “Seküler Geleneğin İzinde: Köprülü, Barkan ve İnalçık’ın Türk Ulus-Devleti İçin Laik Kanun Geleneği Oluşturma Çabaları”. *Amme İdaresi Dergisi* 53/2 (2020), 53-74.
- Coşkun, Murat. “Ulus-Devlet Oluşumunda Halk Dinini Folklorize Etmek: Aleviliğin Seküler Folklorik Bir Öge Olarak Siyasal İnşası”. *Folklor/Edebiyat* 27/105 (2021), 265-278.
- Douglas, Mary. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge, 2002.
- Dressler, Markus. *Writing Religion: The Making of Turkish Alevi Islam*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Durkheim, Emile. *The Elementary Forms Of Religious Life*. çev. Karen E. Fields. New York: The Free Press, 1995.
- İnalçık, Halil. *Rönesans Avrupası: Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Karakaya-Stump, Ayfer. *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarih yazımını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Bilgi Üni. Yayınları, 2015.
- Karamustafa, Ahmet. “Hacı Bektaş Veli ve Anadolu’da Müslümanlık”. *Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden*. der. P. Ecevitoğlu, A. M. İrat, A. Yalçinkaya. Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- Köprülü, Mehmed Fuad. “Sunuş”. *Bektaşilik Tetkikleri*. çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966a.
- Köprülü, Mehmed Fuad. “Türk Edebiyatı’nın Menşe’i”. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966b.
- Köprülü, Mehmed Fuad. “Sazsairleri, Dün Ve Bugün”. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966c.
- Köprülü, Mehmed Fuad. “Bektaş”. *İslam Ansiklopedisi*. haz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979.

- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Köprülü, Mehmed Fuad. "Bektaşiliğin Menşeleri". *Türk Yurdu*. der. M. Şefkatlı. Ankara: Tutibay Yayınları, 2001.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Tarih-i Dinisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005a.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Anadolu'da İslamiyet*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005b.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992a.
- Mardin, Şerif. "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri". *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992b.
- Markussen, Hege. "Alevi Theology From Shamanism to Humanism". *Alevi and Alevism*. ed. H. Markussen. 65-90. İstanbul: The Isis Press, 2010.
- Mauss, Marcel. *Sosyoloji ve Antropoloji*. çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005.
- Mélikoff, Irène. "Le Problème Kızılbaş". *Turcica* 6 (1975), 46–67.
- Mélikoff, Irène. "L'Islam hétérodoxe en Anatolie". *Turcica* 14 (1982), 142–154.
- Mélikoff, Irène. *Haji Bektach: Un myth et ses Avatars. Genèse et Évolution du Soufisme en Turquie*. Leiden: Brill, 1998a.
- Mélikoff, Irène. "Bektashi/Kızılbaş: Historical Bipartition and Its Consequences". *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives*. Ed. Tord Olsson vd. İstanbul: Sweden Research Institute. 1998b.
- Mélikoff, Irène. *Kırklar'ın Ceminde*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos, 2007.
- Mélikoff, Irène. *Sur les traces du soufisme turc*. İstanbul: The Isis Press, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Süfiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Mélikoff, Irène". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/melikoff-irene> (31.09.2024).
- Rigoni, Isabella. "Alevi in Europe: A Narrow Path Towards Visibility". *Turkey's Alevi Enigma*. ed. Paul J. White and Joost Jongerden. 159-176, Leiden: Brill, 2003.
- Shankland, David., Çetin, Atila. "'Culturalism' and Social Mobility or An Alevi Village In Germany: Initial Considerations". *Alevi and Alevism*. 11-30, ed. H. Markussen. İstanbul: The Isis Press, 2010.
- Şeker, F. Mehmet. *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008.
- Weber, Max. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. ed. G. Roth, C. Wittich, University of California Press, 1978.

Extended Abstract

Religion, which is a founding characteristic for human societies, has also been defined with feminine traits and seen as a cocoon, because it generates all social spheres from within itself. With the effects of phenomena such as rationalization, division of labor, and secularization, religion has abandoned this characteristic over time, gradually extracting other social spheres from within itself, and has retreated into its own specific field. Generally, culture, and specifically the field of literature, is expressed as one of these spheres. The works of Turkish historians of religion, culture, and literature, Mehmed Fuad Köprülü and Irène Mélikoff, have been situated within this context, offering notable analyses on the religious and cultural histories of the Turks. They have analyzed the separation or integration of religiosity and culture in the Turkish context. However, the explanations of Köprülü and Mélikoff, who built solid paradigms in the fields of religion, culture, and literature, have been subject to intense criticism in recent times. In contrast, the criticisms have not addressed the methodological approaches of these

authors at all. Yet, both Fuad Köprülü's and Irène Mélikoff's methods, which they followed in constructing their works, allowed them to define, distinguish, and clarify the domains of religion and culture. Moreover, through these methods, it becomes possible to clarify how the religious domain and the secular cultural domain of Turkish society were constructed, and how elements that are situated between these two domains, or more accurately, nourished by both, were named. This study will focus on Köprülü's "genetic method," which he developed based on the theoretical explanations of French sociologist Emile Durkheim, and Mélikoff's studies that track the influence of the state, and particularly institutionalized structures, on religiosity. Using text analysis, the paper will address the efforts of these Turkologists to distinguish the domains of religion and culture in Turks. It will be concluded that Köprülü's initiative was made possible through the method he employed. It will be demonstrated that the non-religious cultural sphere of Turkish society emerged from the remnants or transformation of the ancient Turkish religion of Central Asia. In contrast, the influence of Islam, which affected these societies from the outside, will be analyzed in light of Köprülü's claim that it began to form the religious sphere of Turkish societies. With this explanation, which makes it possible to draw a sharp distinction between the religious and cultural spheres, it will be shown that Köprülü was a writer who believed in the possibility of a pure religiosity progressing through his own internal debates and scholarly accumulation. It will be argued that a fundamental presumption in his work is that the ancient Central Asian Turkish religion had lost its true religious nature. Mélikoff, who, like Köprülü, sees the Central Asian Turkish beliefs as the religious system of the origins of Turkish societies, will share this view. However, his perspective on the influence of Islam that transformed this religious system over time will shift the focus of his work toward the state and, particularly, the effects of institutionalized structures. In other words, the transformation of the Turkish beliefs at the origin will be explained by the influence of the state or institutionalized structures on them. According to the French Turkologist, sometimes nomadism, travelers, traders, and dervishes, and other times madrassas and states, will carry the influences that shape religiosity. The theological distinctions he made between Alevi-Bektashi and Sunni communities will also be regarded as outcomes of such institutionalizations. In this context, both Alevism and Bektashism, as well as Sunnism, will be explained within the framework of institutionalization and rule-making in his works. The degree of institutionalization will be presented by Mélikoff as a reflection of pure religiosity. Moreover, according to Mélikoff, who does not consider the institutionalization that takes place in the religious sphere to be important, the institutionalization in the political sphere will also determine the purity of religiosity. In this context, although he never explicitly mentioned it in his works, it will be concluded that the French sociologist Émile Durkheim's theory of secularization is adopted by him.